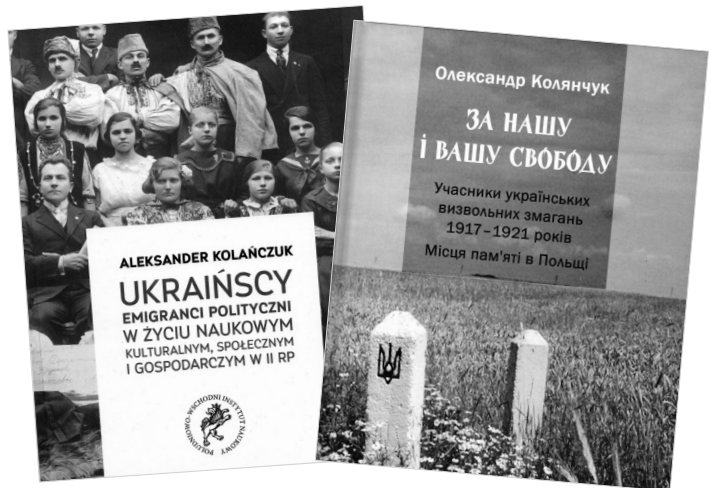

KOLAŃCZUK A.
UKRAIŃSCY EMIGRANCI POLITYCZNI
W ŻYCIU NAUKOWYM, KULTURALNYM,
SPOŁECZNYM I GOSPODARCZYM W II RP. –
PRZEMYSŁ: POŁUDNIOWO-
WSCHODNI INSTYTUT NAUKOWY W
PRZEMYSŁU, 2017. – 391 s.

Колянчук О.
Українські політичні емігранти в науковому, культурному, громадському та економічному житті II Речіпосполитої. – Перемишль: Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі, 2017. – 391 с.

Колянчук О.
ЗА НАШУ І ВАШУ СВОБОДУ: Учасники українських визвольних змагань
1917–1921 років: Місця пам'яті в Польщі: Довідник / За ред. С.Золотаря. –
Дрогобич: Коло, 2018. – 288 с.

Як відомо, із часів радянсько-польської війни 1920 р. у СРСР домінували негативно-саркастичні оцінки «буржуазно-поміщицької» («панської») Польщі та її «прислужників-петлюрівців» – українських емігрантів, козаків і старшин Армії УНР, котрі, як свідчать препаровані спогади Ю.Тютюнника, воювали «з поляками проти України»¹. Утім через розпорошеність документальних колекцій української військово-політичної еміграції міжвоєнної доби, загалом визвольних змагань першої половини ХХ ст. (СРСР, Польща, Чехословаччина, Румунія, Франція, Італія, США, Канада та ін.) діаспорні автори Л.Биковський, І.Кедрин, О.Лотоцький, І.Огієнко, І.Фещенко-Чопівський, В.Біднов, С.Витвицький, В.Кучабський, А.Животко, В.Заїкін, С.Наріжний, Л.Шанковський та інші мали змогу лише частково реконструювати життя скитальців, їхню інтелектуальну спадщину після поразки Української революції 1917–1921 рр.² Добрим суспільним підґрунтям і захоотою до них стали публікації паризького часопису «Культура» за редакцією Є.Гедройця, які закликали співвітчизників зректися давніх стереотипів, територіальних претензій задля розбудови конструктивної співпраці з народами-сусідами – українцями, білорусами, литовцями. Тож і в посткомуністичній Польщі з'явилися об'єктивні публікації про польсько-український військово-політичний союз 1920 р., діяльність еміграційного українського уряду, табори інтернованої Армії УНР авторства З.Карпуся, С.Стемпеня, Е.Коко, Я.-Я.Бруського, М.Папежинської-Турек, О.Вішки, Я.Пісулінського, Р.Тожецького та ін.

¹ Див.: Тютюнник Ю. З поляками проти України. – Х., 1924.

² Див.: Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії // Український історик. – 1971. – №1/2. – С.58–69; №3/4. – С.73–89 та ін.

Серед першопрохідців розробки вказаної тематики був, без сумніву, польський дослідник українського походження Олександр Колянчук³, що від 1998 р. працює заступником директора Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі⁴, обирався членом Головної ради Об'єднання українців Польщі. У його доробку десятки історичних студій в «Українському альманасу» (Варшава), газеті «Наше слово» (Варшава), журналах «Пам'ятки України» (Київ), «Літопис Червоної калини» (Львів), брошури й монографії⁵.

Нову польськомовну працю О.Колянчука «Українські політичні емігранти в науковому, культурному, суспільному й господарському житті II Речіпосполитої» видав Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ України. Її відкриває передмова директора установи д-ра С.Степеня, в якій актуалізовано значення польсько-українського договору 1920 р., що мав стати основою союзу країн Центрально-Східної Європи проти «російського та німецького імперіалізмів» (с.7). Історик зазначає, що поразка революції 1917–1921 рр. спричинила велику українську еміграцію до Франції, Німеччини, Чехословаччини, Польщі. Власне, у новій книзі подано біографії 165 осіб – насамперед діячів УНР та членів їхніх родин, яких доля закинула в міжвоєнну Польщу (згодом у повоєнну ПНР), котрі спільно з поляками влітку 1920 р. зуміли зупинити наступ кіннотників С.Будьонного під Замостям. У тих боях загинули кілька тисяч українських вояків, серед них – четверо генералів: Є.Мишковський, Ф.Колодій, О.Феденяк-Білинський, Т.Янів (с.9). С.Степень також нагадує польському й українському читачеві, що восени 1939 р. 150–200 тис. українців воювали у Війську польському, із них 7,8 тис. загинули. Зокрема героїчною смертю на Поліссі поліг полковник Армії УНР, майор Війська польського Я.Зваричук (однак це, на жаль, замовчують більшість підручників і навчальних посібників в Україні та Польщі). Щонайменше 17 тис. вояків-українців тоді зазнали поранень, близько 100 тис. потрапили в німецький полон, а 30 тис. – до сталінських таборів.

³ Про нього див., напр.: [Stepień S.] Jubileusz naszych Przyjaciół, czyli o Stefanie Kozaku i Aleksandrze Kolańczuku słów kilka // Biuletyn ukrainoznawczy. – Przemyśl, 2007. – №13: Kozak & Kolańczuk: Ad multos annos! – S.9–11, 18–23, 40–46; Zafascynowany historia; dr inż. Aleksander Kolańczuk: Doktor Honoris Causa Instytutu Polityki Regionalnej i Ekonomii w Kirowohradzie / M.Zymotrya, I.Dobrianskyj, I.Zymotrya. – Drohobycz; Przemyśl; Kirowohrad, 2014. – 144 s.; Якубув А. Олександр Колянчук – вартовий історичної пам'яті // Колянчук О. За нашу і вашу свободу: Учасники українських визвольних змагань 1917–1921 років: Місця пам'яті в Польщі: Довідник. – Дрогобич, 2018. – С.7–8.

⁴ Докл. див.: Leukowicz H. Ukrainoznawstwo na polsko-ukraińskim pograniczu etnicznym: Dziesięć lat działalności Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu 1990–2000. – Przemyśl, 2001. – 172 s.; Рубльов О.С. Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А.Смолій (гол.) та ін. – Т.8: Па – Прик. – К., 2011. – С.220–221 та ін.

⁵ Див., напр.: Kolańczuk A. Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939. – Kalisz; Przemyśl; Lwów, 1995. – 96 s.; Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). – Л., 2000. – 278 с.; Його ж. Увічнення нескорених: Українські військові меморіали 20–30-х рр. ХХ ст. у Польщі. – Л., 2003. – 246 с.; Kolańczuk A. Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921. – Przemyśl, 2003. – 328 s.; Kolańczuk A. «Umarli, aby zmartwychwstała Ukraina»: miejsca pamięci Ukraińców – uczestników walk niepodległościowych w latach 1917–1921 w Polsce. – Przemyśl, 2007. – 134 s. (2-e wyd.: Przemyśl, 2015. – 255 s.); Idem. Ukraińscy generałowie w Polsce: emigranci polityczni w latach 1920–1939: słownik biograficzny. – Przemyśl, 2009. – 283 s. та ін.

Серед закатованих НКВС у Катині виявлено капелана-українця С.Федоренка; його двоє синів загинули у Варшавському повстанні 1944 р., третій – пілот польської ескадрильї – загинув під час оборони Великобританії. Відомо й те, що найвищою військовою відзнакою Польщі – орденом «Віртути мілітарі» – нагороджено П.Шандрука, К.Касянчука, К.Бенюка, В.Назарука (с.10). Після сибірських таборів у польській армії генерала В.Андерса воював підполковник Армії УНР П.Базилевський. Наприкінці вступу С.Стемпень ще раз нагадує читачеві, що чимало українців спочивають поруч із польськими учасниками Другої світової війни не лише на цвинтарях Польщі, але й інших країн Європи (зокрема на кладовищах Монте-Касіно, Лорето, Катині, Харкова, Мідного). Власне, сучасні та наступні покоління двох сусідніх народів повинні пам'ятати не лише взаємні кривди, але й традиції братерської боротьби проти агресорів.

У першому розділі книги О.Колячука – «Дорога українських емігрантів до Польщі» – аналізуються особливості українсько-польських відносин у ХІХ – на початку ХХ ст., показується ставлення польського політикуму до діяльності Української Центральної Ради, гетьмана П.Скоропадського, Директорії УНР, уряду ЗУНР. Висвітлено військово-політичну співпрацю УНР і Польщі після договору Пілсудського – Петлюри; проаналізовано бойовий стан Армії УНР у ході спільних боїв травня – листопада 1920 р.; зауважено важливі місця інтернування наддніпрянської армії – Пікуличі (під Перемишлем), Ланцут, Вадовиці, Домб'є (під Краковом), Страдом (під Ченстоховою), Каліш, Александрув-Куявський, Пйотркув-Куявський, Стшалків (біля Слупська), Здунська-Воля та ін.

Чимало уваги приділено творенню державних, суспільно-політичних і культурно-освітніх структур. Зокрема у другому розділі – «Нове життя емігрантів у Польщі» – автор показує ставлення польської влади до української військово-політичної еміграції, реконструює життя та побут державних чиновників УНР у Тарнові й Ченстохові (14 міністрів, 65 членів Ради Республіки, 1680 службовців різних владних структур). Узагальнено також діяльність Ради Республіки, до якої було запрошено представників різних політичних середовищ – партій соціалістів-федералістів, соціалістів-самостійників, хліборобів-демократів, соціал-демократичної, селянсько-соціалістичної, народної партії республіканців, а також єврейської й польської громадськості, кооператорів, залізничників і поштарів. Зазначено, що вигнанцями опікувалися громадські структури – Український центральний комітет, Товариство допомоги емігрантам з України (об'єднувало не лише українців, але й польських політиків, урядовців, науковців), Союз українських студентів-емігрантів, Товариство допомоги українським студентам вищих шкіл Варшави, Товариство правників, Українське економічне бюро, Товариство бувших вояків Армії УНР, Товариство українських митців «Спокій» та ін.

Підкреслено, що Українське військово-історичне товариство (створене 1920 р., але реально започаткувало діяльність 1925 р. у Каліші) документувало визвольні змагання першої чверті ХХ ст., видавало річник «За державність», окремі наукові та історико-мемуарні книжки (всього понад 150 назв).

Головними промоторами товариства були генерали А.Вовк, В.Змієнко, полковник М.Садовський, підполковник В.Євтимович. Суспільно-культурні й фахові проблеми вигнанців актуалізувала українська еміграційна преса – «На чужині», «Тризуб», «Наша зоря», «Шляхом незалежності», «Українська трибуна», «Український інвалід» та ін. (загалом понад 160 назв).

О.Коляничук відзначає внесок українських спеціалістів у розвиток польської геології, геодезії, металургії, медицини, музейництва, кіноіндустрії, театрального мистецтва. Наведено факти діяльності емігрантів в органах влади та управління міжвоєнної Польщі, зокрема у сеймі й сенаті (М.Черкавський, О.Карпінський, С.Тимошенко, С.Назарук, І.Павлюк, С.Скрипник, М.Волков та ін.).

Третій розділ книги становлять біографії українських емігрантів, які працювали в міжвоєнній Польщі. Так, до улюбленої освітньо-педагогічної сфери повернулися В.Андрієвський, Ю.Артюшенко, В.Авраменко, О.Ільницький, Ю.Губерів, Є.Лібацький, Л.Лісовський, М.Левицький, О.Порохівчиків, В.Прокопович, О.Теліга та ін. Продовжили наукові студії історики В.Дорошенко, В.Заїкін, культуролог І.Огієнко, теологи О.Лотоцький, В.Біднов, бібліолог Л.Биковський, бактеріолог П.Андрієвський, металознавці М.Чижевський, І.Фещенко-Чопівський. Декому з них вдалося влаштуватися на професорські посади у Варшавський університет, Краківську гірничо-металургійну академію та інші заклади вищої освіти. Здобули авторитет в юриспруденції М.Багринівський, А.Яковлів, К.Клепачівський, А.Лівицький, М.Маслов та ін. Певних успіхів у сільськогосподарському виробництві досягли С.Бачинський, Л.Бачинський, Г.Гончаренко, Ю.Корогода, О.Костюченко, І.Руденко, у промисловості – С.Яськевич, І.Ясінчук, О.Скрипченко, у лісовому господарстві – М.Беседін, С.Білодід, М.Довбня, у будівництві, транспорті та зв'язку – Н.Авраменко, К.Балас, А.Денисенко, Д.Дідченко-Задунайський, Г.Драченко, І.Гнойовий, В.Янівський, С.Киричок, Є.Плющ, Л.Русаневич та ін. Добре знаними в мистецькому житті країни були художники М.Анастасієвський, П.Андрусів, О.Харків, П.Холодний, В.Дяденюк, П.Ковжун, В.Крижанівський, О.Ляшенко, Ю.Магалецький, П.Мегик, В.Перебийніс, Л.Перфецький, З.Подушко, І.Сенкевич, М.Щербак, П.Запоріжський. У музично-театральній діяльності відзначилися І.Цимбал, А.Дмитренко, І.Гончаренко, А.Корнилецький, М.Корнилецька, С.Кость-Костенко, Д.Котко, К.Мартиш, Н.Ободзінський, Т.Ободзінська, Б.Палій-Неїло, М.Пекарський, Л.Русаневич, С.Сологуб, І.Сторожук-Вознюк, М.Теліга, П.Вовнюк та ін. У додатках розміщено біографії дітей українських емігрантів, наших сучасників – письменника Р.Авраменка, публіцистки І.Богун-Чопівської, фізика О.Чижевського, історика Р.Чижевського, артиста В.Денисенка, правника Н.Качоровської, композитора С.Качоровського, хірурга Є.Щербаня, більшість з яких нині проживають у Польщі.

Одночасно з позитивною оцінкою праці д-ра О.Коляничука хочемо висловити окремі зауваження й побажання, які, на нашу думку, сприятимуть науковому рівню цінного дослідження автора за умови його продовження й можливого перевидання. Так, наприклад, на с.82 некоректно згадується праця

М.Безручка «Українські Січові Стрільці на службі Батьківщини», натомість має бути – «Січові Стрільці в боротьбі за державність» (Каліш, 1932 р.). Це різні військові формування: УСС – галицьке, січові стрільці – київське. У біограмі П.Певного (с.211) варто було б уточнити час його народження і смерті – 18 серпня 1888 – 8 серпня 1957 рр., згадавши, що він був учасником Першого зимового походу Армії УНР.

Останні два з половиною рядки з біограми Данила Лимаренка (с.175–176), де йдеться про його сина Павла, варто, на нашу думку, винести в додаток, присвятивши цій постаті окрему біографічну замітку. Наприклад: «Лимаренко Павло – син підполковника Данила Лимаренка. Народився 3 липня 1929 р. у м. Граєво, нині Підляського воєводства, Польща. 1941 р. переїхав з родиною на Берестейщину, 1944 р. – до Німеччини, де мешкав у таборі переміщених осіб; вступив до “Пласту”, закінчив українську гімназію. З 1950 р. – у США. Був членом Об’єднання демократичної української молоді, ініціатором створення Товариства нащадків Української національної революції. Учасник війни у Кореї. Працював на різних підприємствах. Мешкав у Філадельфії, брав діяльну участь у роботі Українського національно-державного союзу й Об’єднання прихильників Державного Центру УНР; 1974–1984 рр. – заступник голови Уряду УНР в екзилі; 1984–1989 рр. – голова Української Національної Ради. На початку 1970-х рр. привіз до Філадельфії посмертну маску С.Петлюри, яка зберігалася в Бібліотеці Симона Петлюри в Парижі. Від 1989 р. – головний редактор газети “Мета” (Філадельфія). 1993 р. відвідав Київ і Музей гетьманства; 1997 р. передав останньому численні афіші, плакати, оголошення, повідомлення пам’ятних академій на честь С.Петлюри, І.Мазепи, а також книги й гроші УНР. 2000–2001 рр. передав до Музею гетьманства документи, фотографії, особисті речі сестри-жалібниці Армії УНР Марії Урбан-Вовк, її листування з колишнім чоловіком – генералом Армії УНР Андрієм Вовком. Ініціював перевезення з Філадельфії й передачу 24 липня 2003 р. Музею гетьманства в Києві посмертної маски С.Петлюри. Помер у Філадельфії 19 вересня 2015 р.». Відповідно й у біограмі Марії Урбан-Вовк (с.266) насамкінець варто було б зазначити, що матеріали її особистого архіву, згідно із заповітом, у 2000–2001 рр. П.Лимаренко передав до Музею гетьманства в Києві.

Відзначимо й те, що нове україномовне видання О.Колянчука «За нашу і вашу свободу: Учасники українських визвольних змагань 1917–1921 років: Місяць пам’яті в Польщі» вдало доповнює попередню книгу конкретно-історичним матеріалом про 2600 місць пам’яті першої чверті ХХ ст. в 15 воєводствах сучасної Польщі. У ній, окрім біографій конкретних осіб, є чимало інформації про місця діяльності українських державних установ, громадських і фахових товариств, табори інтернування, військові кладовища та окремі поховання діячів УНР.

Автор стверджує, що 1921 р. на території Польщі опинилися 20 тис. воєнків Армії УНР і майже 15 тис. цивільних українців-емігрантів. Серед них були понад 60 генералів і більш ніж 500 полковників, сотні вчених і висококваліфікованих педагогів, у тому числі І.Огієнко, В.Біднов, М.Чайковський,

А.Яковлів, М.Юнаків, С.Дельвіг, І.Фещенко-Чопівський, Л.Флоров, Л.Білецький, А.Чернявський, С.Тимошенко, В.Заїкін та ін. (с.18–20).

Розповідаючи про сотні місць пам'яті у Великопольському воєводстві, автор значну увагу приділив життєдіяльності табору інтернованої Армії УНР у Каліші, в якому перебували 4 тис. вояків 2-ї Волинської дивізії генерала О.Загородського, а також 3-ї Залізної дивізії генерала О.Удовиченка та ін. У таборі працювали гімназія ім. Т.Шевченка, школи грамоти трьох ступенів, три школи старшин, технічні й інші курси, бібліотека з читальнею, хоровий колектив і три оркестри (два струнних, один духовий), великий танцювальний колектив під орудою В.Авраменка, виходили часописи «Залізний стрілець», «Нове слово», «Сич», «Джерело», «За дротом», «За Україну», «Літературно-військовий вісник», «Чорноморе», «Нова зоря», «Табір», «Військовий вісник» та інші, загалом 26 найменувань. Активним було літературно-мистецьке товариство «Вінок», яке видавало журнал «Веселка», організувало драматичні курси, відкрило книжкову крамницю. Як стверджує автор, на трьох міських цвинтарях поховано близько 700 українських вояків.

Описано також життя й побут у таборі Щипйорно (Великопольське воєводство), де дислокувалися інтерновані вояки 6-ї Січової стрілецької дивізії генерала М.Безручка. За ініціативою місцевої української громадськості та підтримки Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва в 1999 р. започатковано відновлення тамтешнього українського військового кладовища, де відновлено пам'ятник із написом українською й польською мовами «Тим, що вмерли, але не зрадили України. Українська Армія 1923». Відтворено літопис табору та українського військового цвинтаря в Александрові-Куявському, який відновлено 1993 р. за сприяння української й польської влади. Зазначено, що в таборі в Тухолі (Куявсько-Поморське воєводство) перебували не лише інтерновані вояки Армії УНР, але й полонені бійці Української галицької армії, Червоної української галицької армії. Подано історичну довідку про табір інтернованих старшин Генштабу Армії УНР і вояків 1-ї Кулеметної дивізії (комендант А.Пузицький) у Пйотркові-Трибунальському (Лодзинське воєводство), трагічну долю українського цвинтаря, який був знищений після Другої світової війни (збереглося лише дві могили). Зазначено, що в м. Замость встановлено пам'ятну таблицю воякам 6-ї Січової стрілецької дивізії Армії УНР М.Безручка, які 1920 р. відбили штурм кіннотників С.Будьонного.

Особливо добре реконструйовано життя та діяльність емігрантів у Варшаві, де в міжвоєнну добу мешкали 2,6 тис. українців, серед них – голова уряду УНР А.Лівицький, громадсько-політичні діячі М.Ковальський, М.Ковалевський, В.Садовський, Б.Ріпечкий, Г.Лазаревський, В.Прокопович, О.Саліковський, військовики М.Безручко, О.Загородський, В.Змієнко, В.Куц, В.Сальський, П.Шандрук, О.Кузьмінський, М.Садовський, М.Поготовко, Д.Дідченко, О.Вишнівський, численна група митців та інженерно-технічних працівників, науковці. Подано також адреси осідків окремих громадських структур – Українського центрального комітету, Українського військово-історичного товариства, Українського наукового інституту, Союзу українок-емігранток, Спільноти українських інженерів та техніки, Українського правничого

товариства, Товариства українських ветеранів, Товариства прихильників Ліги Націй та ін. Описано українські ділянки на кладовищах міста.

У Малопольському воєводстві виділено український табір у м. Вадовіце, де серед інших було інтерновано генералів О.Загородського, І.Омеляновича-Павленка, Г.Базильського, В.Абазу, О.Галкіна, С.Кульжинського. Описано долю українських поховань на Раковицькому цвинтарі у Кракові, де навки спочили сотні військових і цивільних українців. Описано місця перебування штаб-квартири Державного центру УНР, окремих поховань українців у Тарнові (Малопольське воєводство). Чимало уваги приділено діяльності Збірної станиці українських військ у Ланцуті (Підкарпатське воєводство), долі військового цвинтаря (поховано понад 550 вояків), який потребує відновлення.

Ретельно виписано місця української пам'яті в Перемишлі (Підкарпатське воєводство), де нині мешкає автор книги. Особливу увагу приділено військовому цвинтарю вояків армій УНР і ЗУНР, бійців УПА у підміському селі Пікуличі (відновлений 1989 р.), названо адреси освітніх закладів, де навчалися діти українських емігрантів. У виданні подано також інформацію про те, що за сприяння почесного консульства України у Жешуві й Підкарпатського союзу пілсудчиків у зв'язку зі 130-річчям від дня народження С.Петлюри 2009 р. у цьому місті (вул. Дембїцька, 88) неподалік від пам'ятної таблиці на честь Ю.Пілсудського відкрито пам'ятну дошку.

Що ж до зауважень і побажань, то вважаємо, що назви населених пунктів, прізвиська треба подавати за українською традицією, а не так, як вони звучать польською мовою.

Обидві рецензовані книги, на нашу думку, стануть у пригоді дослідникам, педагогам, краєзнавцям, усім, хто вивчає історію Українських визвольних змагань 1917–1921 рр., українсько-польські й польсько-українські взаємовідносини міжвоєнної доби, політику пам'яті в Польщі та Україні.

Микола Литвин (Львів)
Олександр Рубльов (Київ)